

XIII KRIZA I PUČ

Dne 18. III 1941. boravio sam u Zagrebu, gdje mi je Šubašić saopćio da je knez Pavle toga dana prije podne proputovao kroz Zagreb, i to već na povratku sa konferencije s Hitlerom. Da je bio vrlo zabrinut, ali mu nije rekao razloge svoje zabrinutosti, nego je tek dao tomu izražaja ponovivši nekoliko puta: „Šubašiću moj, ne znam što ćemo.“ Osim toga, da je pitao gdje sam ja, pa kad je čuo da nisam u Beogradu, poručio mi je neka na svaki način sutradan, tj. 19. III, budem tamo. Ja sam naravno iste večeri oputovao u Beograd.

19. ožujka u 11 sati sastali smo se u dvoru kneza Pavla na krunsko vijeće. Na tom vijeću sudjelovali su: Pavle, kraljevski sunamjesnici Stanković i Perović, predsjednik vlade Cvetković, ministar vanjskih poslova Cincar-Marković, ministar vojske Milan Pešić, ministar dvora Antić, ministar Kulovec i ja. Razgovor je otvorio knez s nekoliko riječi, istaknuvši tešku vanjskopolitičku situaciju, i odmah zamolio Cincar-Markovića da podnese svoj referat. Cincar-Marković je nakon kratkog političkog uvoda iznio njemački prijedlog da Jugoslavija pristupi Trojnom paktu, a Njemačka će zato prema svakomu, a naročito prema Italiji, garantirati nepovredivost jugoslaven-skog teritorija. Štoviše, založit će se nakon svršetka rata da Jugoslavija dobije Solun. Osim toga, garantira Njemačka da ni jedan njemački ili talijanski vojnik, pa niti ranjenici, neće prolaziti preko jugoslaven-skog teritorija, a isto tako da neće tražiti niti prijevoz bilo kakvog ratnog materijala preko jugoslaven-skog teritorija. Osim toga, obećava Njemačka da neće nikada

od Jugoslavije tražiti da ide bilo protiv koga s njom u rat, osim ako bi to Jugoslavija sama htjela.

Cincar-Marković je zaključio da to sve zajedno nije u stvari drugo nego obveza jugoslavenske neutralnosti, a forma pristupa Trojnom paktu da ima samo tu svrhu da bude i Italija prisiljena na poštivanje te jugoslavenske neutralnosti. Istaknuo je da je jedini minus toga utanačenja u tome što Nijemci neće da se klauzule o tome da nijedan njemački vojnik neće stupiti na teritorij Jugoslavije i da Jugoslavija ne mora s Njemačkom protiv nikoga u rat, stave u sam tekst pakta, ali je to Njemačka voljna garantirati posebnim pismima koja imaju ostati neobjavljena.

Poslije Cincar-Markovića uzeo je prvi riječ Dragiša Cvetković. On se u svom prvom govoru nije decidirano izjasnio niti za, a niti protiv prihvata njemačkog prijedloga, nego je tek istaknuo sve razloge koji govore za, kao i sve koji govore protiv. Među razlozima koji govore protiv, istaknuo je naročito svoju sumnju da li se Hitleru, koji je toliko ugovora prekršio, uopće može vjerovati, pa je naročito naglasio da je sumnjivo već to što Hitler neće da se klauzule o faktičnom neutralitetu Jugoslavije uvrste u sam tekst pakta. Nakon njega uzeo je riječ predstavnik Slovenaca Kulovec, koji se prvi otvoreno izjasnio za pristup paktu, jer nam u svakom slučaju, ako ništa drugo, to daje vremena. *Qui habet tempus, habet vitam!*²³ a zagaziti u rat, koji će uostalom značiti za Jugoslaviju definitivnu katastrofu, ima još uvijek vremena.

Na to sam ja postavio Cincar-Markoviću pitanje kakve će posljedice imati ako taj njemački prijedlog ne prihvatimo. On mi je odgovorio: „Ovaj čas nikakve. No posve je sigurno da

²³ Nije srećan onaj ko ima šta želi, nego onaj ko ne želi ono šta nema (latinski).

će Nijemci staviti nakon toga mnogo teže zahtjeve, koje ćemo morati ili prihvatiti ili s njima zaratiti.“ „Ako sam vas dakle pravo razumio“, rekoh ja, „treba da bismo ili pakt ili rat.“ „Tako je“, odgovorio je mirno Cincar-Marković. Zamolio sam na to ministra vojske Pešića da kaže svoje mišljenje kakvi su izgledi ako uđemo u rat s Njemačkom. Pešić nam je saopćio da će u slučaju njemačke navale Ljubljana, Zagreb i Beograd, i cijeli panonski dio Jugoslavije, biti najdulje za osam dana u njemačkim rukama. Mi da ćemo se moći povući u bosansko-hercegovačke gore, gdje ćemo se moći držati najdulje od mjesec dana do šest tjedana, a nakon toga ćemo morati kapitulirati. Kapitulirat ćemo morati zato što smo oboružani uglavnom njemačkim oružjem i municijom. Municije će nam nestati, a Britanci, ukoliko bi i bili u stanju da nam preko mora municiju dostave, nemaju takve kakvu mi trebamo. Na to je uzeo riječ dr Radenko Stanković, koji je rekao da on uviđa sve te razloge, ali uza sve to drži da je iz vanjsko-političkih razloga bezuvjetno potrebno, da se makar samo i simbolički zaratimo, jer će inače zapadne vlasti, koje će sigurno na koncu pobijediti, nakon rata Jugoslaviju „rasparčati.“ Ja sam mu odgovorio da sam i ja uvjeren da će konačno Britanci (Amerika i Rusija još nisu bile u ratu) pobijediti, ali nikako ne dijelim njegovog mišljenja da bi zato morala biti Jugoslavija rasparčana. Ne znam, rekoh, između koga bi nas dijelili, jer su svi naši susjedi, a naročito Mađari i Talijani, na njemačkoj strani. Na to je on odgovorio: „Ne bojim se ja ni Talijana, ni Mađara, ni Bugara, ali Habsburg, Habsburg!“ Tu je prekinuo ovu debatu Pešić, koji je rekao da je on vojnik i učio je mnogo strateških teorija, ali još nikad nije čuo za neko simboličko ratovanje, pa moli gospodina kraljevskog namjesnika Stankovića da mu razloži što on pod tim misli. „Pa stvar je vrlo jednostavna“, odgovorio je Stanković. „Kralj, vlada i oko 200.000 vojnika treba da se povuku u Grčku, tamo

sjedine s britanskim trupama i dijele dalje sudbinu Britanaca. Ako se Britanci budu povlačili, povlačit ćemo se i mi, a ako oni budu napredovali, napredovat ćemo i mi. S Britancima ćemo se povući, pa ćemo se s njima i povratiti.“ Čovjek je očito mislio da se u povijesnim događajima mogu praviti reprize kao u kazalištu. Mislio je naime da će se moći ponoviti ono što se dogodilo u prvom svjetskom ratu od 1915. do 1918, kada su kralj i vlada s nešto vojske ostavili srpski narod na milost i nemilost Nijemcima, pa su se doista, nakon tri godine, povratili u makar i opustošenu zemlju. Pešić je odgovorio: „Ja sam u sadašnjim prilikama protiv rata. Ali ako do rata dođe, onda je moja dužnost poginuti ili na Dunavu, ili na Savi, ili u bosansko-hercegovačkim gorama, a simbolički ratovati ne znam.“

Na to je uzeo riječ Cvetković, koji je izjavio da nikako ne može pred srpskim narodom preuzeti odgovornost za pristupanje Trojnom paktu ako ne budu istodobno objavljene i tajne klauzule, iz kojih je vidljivo da Jugoslavija nije s Hitlerom vojnički angažirana, nego da je Trojni pakt tek forma za očuvanje jugoslavenske neutralnosti. Zaključeno je da se sjednica prekine, a Cincar-Markoviću stavljeno je u dužnost da s Nijemcima nastavi pregovore i kuša ishoditi da se osim samog teksta pakta objelodane i „tajne“ klauzule.

Cijeli sljedeći dan, tj. 20. ožujka, prošao je u pregovaranju Cincar-Markovića s njemačkim ambasadorom von Herrenom, i u telefonskim razgovorima von Herrena s Berlinom.

Sljedeća sjednica krunskog vijeća bila je 21. ožujka. Na toj sjednici izvijestio je Cincar Marković da je postigao s Nijemcima sporazum, i to tako da klauzule neće doduše ući u tekst pakta, ali da ih mi možemo u našim novinama objaviti, a njemačka vlada neće to demantirati. S time se i Cvetković složio, te je tako pristup Trojnom paktu jednoglasno prihvaćen.

Sjednicu je zaključio knez Pavle po prilici ovim riječima: „Hvala vam, gospodo. Znam da vam je teško; i meni je. Vi dobro znate da sam ja britanski student. Mnogi današnji britanski državnici su bili moji studentski drugovi. Moja svastika je udata u britansku kraljevsku kuću. Moja žena je grčka princeza. Nije, dakle, teško pogoditi gdje mi je srce. Ali ja imam i savjest pa ne mogu voditi narod u klaonicu, znajući unaprijed da nas čeka bezuslovni poraz.“ Poslije sjednice pristupio je k meni (mislim da je uz mene stajao i Cvetković) Stanković i rekao: „Hvala Bogu – prošli smo bolje nego što smo mogli i očekivati.“

Uvečer istog dana došla je stvar pred ministarski savjet. U ministarskom savjetu bila je stvar prihvaćena sa 16 glasova protiv trojice. Protiv su glasovali ministri Budisavljević, Čubrilović i Konstantinović, pa su Budisavljević i Čubrilović odmah na samoj sjednici podnijeli svoju demisiju. Konstantinović je demisiju podnio tek slijedeći dan ujutro, ali ju je na intervenciju kneza Pavla odmah i povukao. Ja sam slijedeći dan intervenirao u istom pravcu i kod ministra Čubrilovića, koji mi je rekao da on potpuno uviđa kako imam pravo, ali da ne smije od svog stanovišta popustiti, jer bi ga to moglo stajati glave. Kod Budisavljevića nisam ni pokušao intervenirati, jer je čitavo to vrijeme bio u stanju histerije.

Trebalo je dakle prije svega nekako riješiti krizu vlade, tj. popuniti dva ministarska mjesta. To nije bilo lako, jer je protivnicima vlade uspjelo lažnim prikazivanjem kako vlada želi Jugoslaviju uvesti u rat na strani Njemačke, tako uzbuditi javno mnijenje Srbije da je Cvetkoviću bilo teško naći ljude koji bi se bili usudili u tom teškom momentu preuzeti svu odgovornost. Ipak mu je u nedjelju 23. III poslije podne uspjelo da pridobije ministra Časlava Nikitovića i profesora Dragomira Ikonića za suradnju.

Cvetković se oko 9 sati uvečer nalazio u dvoru kod kneza Pavla, dočim sam ga ja sa prijateljem dr Šutejem čekao u njegovom kabinetu. Uto je ušao ministar Konstantinović, bacio se na jedan fotelj, prihvatio se obim rukama za glavu i uskliknuo: „Katastrofa, katastrofa!“ Kad sam ga upitao o čem se radi, rekao mi je da je upravo doznao kako se stanoviti oficirski krugovi spremaju da izvrše državni udar. Dok je još on pripovijedao neke neprovjerene detalje, zazvonio je telefon s kojeg se javio Cvetković i zamolio mene i ostale prisutne da dođemo odmah u dvor do kneza Pavla. Kad smo došli tamo, našli smo kneza vrlo uzrujanog, pa nam je saopćio da je upravo bio kod njega general zrakoplovstva Simović, koji mu je otvoreno rekao da on ne može svoje oficire suzdržati, i ako bude pakt potpisan, da će zrakoplovni oficiri baciti na kraljevski dvor i na vladine zgrade bombe, a nakon toga odletjeti u Grčku. Cvetković i ja rekli smo knezu da je na takav Simovićev postupak jedini odgovor da Simović bude odmah uhapšen, pa smo tražili od kneza da odmah pozove u dvor odgovornog ministra vojske Milana Pešića. Kad je Pešić stigao u dvor i čuo o čemu se radi, počeo je prigovarati Pavlu kako nije u redu da uopće prima njemu podvrgnute oficire bez njegova znanja, kako to znači nepovjerenje prema njemu, i ako knez u njega nema povjerenja, neka primi njegovu ostavku. Ja sam Pešića prekinuo rekavši mu da je situacija previše ozbiljna da se igramo ostavkama. Ako je netko imao savjesti da primi odgovorno mjesto u normalnim prilikama, onda je dužan na tom mjestu ostati i onda kada situacija postane teškom. Na to je Pešić malo ustuknuo i izjavio da su sve to puste brbljarije i da on poznaje Simovića kao čovjeka neuravnoteženog, ali nipošto opasnog. On uostalom nosi za vojsku svu odgovornost. Time se stvar svršila.

Potpisivanje Trojnog pakta

Sljedeći dan, tj. 24. III Cvetković i Cincar-Marković su otputovali da potpišu pakt. Ja sam ostao i nadalje u Beogradu da zamjenjujem odsutnoga predsjednika vlade. Dne 25. III u 12 sati o podne imao se potpisati pakt, a u državnoj tiskari bile su spremljene *Službene novine* s otisnutim tekstom pakta i paktu pripadajućih klauzula. Toga dana oko 10 sati prije podne došao je k meni upravitelj grada Beograda (u stvari vrhovni šef policije za cijelu državu, osim Hrvatske) dr Drinčić, pa mi je saopćio da su opozicionalci u Kragujevcu sazvali protestnu skupštinu, da se tamo sakupilo već nekoliko ljudi i da se bojaži da odanle ne započne revolucija. On da je poslao onamo jedan bataljon žandarmerije s nalogom da se ta skupština rastjera, i da traži za to moj pristanak. Ja sam mu naložio da odmah napredovanje tog bataljona zaustavi, a umjesto toga neka uzme na kamion oveću količinu *Službenih novina* s tekstom pakta i pripadajućih klauzula, neka umjesto žandara dade među saku-

SADRŽAJ

I	
Povijest i djetinjstvo	5
II	
Nove misli	27
III	
Rast Hrvatske seljačke stranke	40
IV	
Prvi svjetski rat	53
V	
Rađanje Jugoslavije	73
VI	
Početak borbe s Beogradom	94
VII	
Umorstvo Stjepana Radića	112
VIII	
Na čelu Hrvatske seljačke stranke	125
IX	
Zatvor	151

X	
Seljačka stranka na vrhuncu	168
XI	
Sporazum	187
XII	
Oluja na obzorju	208
XIII	
Kriza i puč	224
XIV	
Rat i fašizam	240
XV	
Opet zatvor	255
XVI	
U emigraciji	278
Dodatak	
Pisma Vladka Mačeka knezu Pavlu 1947–1952	299
<i>Vladimir Petrović</i>	
O ovom izdanju	315
Izvori fotografija	319